

LXIV. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1940. ÁPR.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1940. évi folyam * II. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

ÚJ KÖNYVEK

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE

Az 1936. év Magyar Könyvészte

I. A magyarországi könyvtermelés forrásai: a nyomda- és sokszorosítóvállalatok statisztikai jegyzéke. Összeállította: dr. Szollás Ella. — II. A Magyarországon megjelent könyvek jegyzéke. Összeállította: dr. Droszt Olga. — III. A Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Összeállította: dr. Mokcsay Júlia.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 1939. XX+516 lap.
Ára P 20.—

Magyar Könyvészet

Bibliographia Hungariae 1911—1920

Barcza Imre címgyűjtésének felhasználásával szerkesztette az Országos Széchényi Könyvtár Bibliografiai Osztálya. — A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter támogatásával kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete. I. kötet. A—K. Sajtó alá rendezte dr. Kozocsa Sándor. 1939. VIII+538 l. A teljes mű (két kötet) ára P 60.—

MAKKAI LÁSZLÓ — M. HORVÁTH MAGDA :

A MAGYAR KÖNYVGYÜJTŐ KÉZIKÖNYVE

MAGYAR KÖNYVTRITKASÁGOK ÉS KÉZIKÖNYVEK
1888—1938 KÖZT ELÉRT ÁRAINAK JEGYZÉKE

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai IX.) 1939.
232 lap. Ára P 10.—

BALASSA BÁLINT ISTENES ÉNEKEINEK ELSŐ KIADÁSA.

A marosvásárhelyi TELEKI-könyvtárban egy eddig ismeretlen, illusztrált BALASSA-kiadvány került a kezembe.* Szokatlan volt számomra a kis 12° kötet alakja, amely a régi BALASSA-kiadványok általános hosszúkás téglány formájától eltérően, szélesebb s így a nyomástükre is jóval nagyobb; de talán még nagyobb meglepetés volt, hogy a kötetet metszetek díszítik. Eddig ugyanis egyetlen illusztrált BALASSA-kiadványról volt tudomásunk, melyet azonban szakember még nem látott. Ezt az 1699. évi nagyszombati kiadványt DÉZSI LAJOS ismertette báró RADVÁNSZKY KÁLMÁN leírása szerint Balassa Bálint Minden Munkái című kiadványa bibliográfiai bevezetésében.¹ A leírás részben nyomdatechnikai okokból nem betűhű s így megbízhatóságához szó fér. Sőt illusztratív anyagának leírásába is több félreértésen alapuló hiba csúszott. Mindez éppen a TELEKI-könyvtár címlapján példánya alapján állapítható meg, amely természetesen nem azonos, de formailag és tartalmi szempontból igen közeli rokonságban van az 1699. évi nagyszombati kiadvánnyal. Minthogy pedig ez utóbbi az *Istenes énekeknek* nem eredeti összeállítása, hiszen címlapján arra hivatkozik, hogy — „A Bécsi első Editióból most ujjonnan ki-nyomtattattak“ — ez a körülmény önkéntelenül is a két kiadvány összefüggéseinek felkutatására indít. Jónak véltünk ennyit előrebozsátani, hogy némileg megokoljuk,

* Említi a TELEKI-könyvtár nyomtatott katalógusa IKTÁRI BETHLEN ZSUZSANNA könyvei között. (*Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szek Pars Tertia, ... Viennae, MDCCCXI. Typ. A. Pichler. p. 291.*) — A kötet táblájának belső oldalán az egyesített TELEKI—BETHLEN exlibris, alatta 229. sz.

¹ BALASSA BÁLINT Minden Munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta DR. DÉZSI LAJOS. Budapest, 1923, Genius, 1. köt. CXXXVII—CXXXIV. l. — Az említett nagyszombati kiadvány a BÁRÓ RADVÁNSZKY-család sajkázai könyvtárának tulajdona.

miért látjuk szükségesnek az alábbiakban a TELEKI-könyvtár BALASSA-kötetének részletesebb s a nagyszombatival összehasonlító leírását.

Az *Istenes énekek* csonkán ránkmaradt képes kiadásának eléggé ép félbőr-kötése a XVIII. század második felénél alig készülhetett régebben. Lapmérete 114×69 mm. Szedéstükre 96×55 mm.² Minthogy az első meglévő levél ívjelzése A_2 , elől tehát csak egy levele hiányozhat, amelynek rektóján a címlap állt, verzóján pedig valószínűleg ugyanaz a zsoltár-idézet és Dávid királyt ábrázoló fametszetű kép, amely a nagyszombati kiadás címlapjának hátán is található.³ Az A_2 levél rektóján már az énekek következnek, így hát ezeket sem ajánlás, sem bevezetés meg nem előzte.⁴ A lapszámozás az A_2 levél verzóján 2-vel kezdődik. Jelenlegi állapotában a kötet terjedelme: A_2 — B_8 B_8 — H_{12} levél, vagyis [1] 2—32, 37—190 számozott lap. Hiányzik a 33—36. l. (az ívközép B_6 — B_7 levele). A 190. l. Így őrszóval végződik, vagyis a kötet csonkán zárul. A hiányt legalább is egy ívnyinek gondolom, mivel az utolsó H ív teljes. Élőfej a 2—216. lapon BALASSA BALINTNAK | ISTENES ENEKI. | ; a 127. számozatlan lapon nincs élőfej; a 128—190. lapon ISTENES | ENEKEK. | Az A_2 levél rektóján a címsorok közé a könyv valószínűleg XVII. századi tulajdonosa kétszer is odajegyezte nevét: *Bigaly András Borbely*. A 80. lap margóján kissé határozottabban ez a bejegyzés olvasható: *Bigaly András | Borbelyé ez a könyv |*.

² Valószínű, hogy a nagyszombati kiadás is hasonlóan szélesebb méretű és nem keskeny téglány formájú, mint a szokványos BALASSA-kiadványok. RADVÁNSZKY leírásában ugyan csak annyit említ, hogy a kötet kis 12^0 alakú (márpedig a keskeny formájú kiadványok is 12^0 alakúak!), de az alább leírandó tipográfiai azonosságokból következtetni lehet a méretek azonosságára.

³ RADVÁNSZKY KÁLMÁN így írja le: PSAL. 150 | Dicsírtétek az Urat dobbal, és | az éneklő karban. | Alatta fametszet: imádkozó alak, balra mellette lant, felette felhőből kihajló angyal. A kép alatt: Minden Lélek dicsírje az | URAT. | Valószínűleg ugyanarról a Dávid királyt ábrázoló metszetről van szó, amely PÁZMÁNY PÉTER *Imádságoskönyvének* 1674. évi nagyszombati kiadása (RMK. I. 1171.) 328. lapján is megtalálható.

⁴ A nagyszombati kiadásban a címlevél után következő három számozatlan levélen BALASSA GÁBOR BÁRÓHOZ intézett latinnyelvű ajánlás olvasható, az énekek tehát az A_5 levélen kezdődnek. A latin ajánlást DÉZSI, RADVÁNSZKY másolata alapján, teljes egészében közli. Ld. i. h.

Az A₂ levél rektóján közepén fent római számmal: I. | alatta fejléc többszörösen összetett stilizált levelekből, alatta: AZ TEKINTETES | ES NAGYSAGOS. | GYARMATI | BALASSA BALINTNAK | ISTENES ENEKI. | ELSEO. | Mellyben azt mutattya meg, hogy | mindeneket Iften az emberekert teremtet, | es hogy femmi állandó ne legyen. | Levél- és virágdíszes kezdő: Világon égh alatt...⁵

3. I. MAS. | Melyben bűne bochánattyáért kő- | nyörög. | BOcháf meg Ur Iften...

6. I. MAS. | Ebben-is könyörög bűne bochánattyáért, | és hálákat-is ád, hogy Iftenhez való megh | térefe által kedvet lelt Iftennél, s-az által | örök kárhozattól meg |zabadúlt. | Bizonyyal ifmérő raytam...

8. I. MAS. | Még-is bővebb fzóval kérleli Iften- | nek haragját. | OH én Iftenem...

10. I. MAS. | Deo vitae mortisq, arbitro. | EX ODA. | Quem tu fumme DEUS femel | Placatus patrio lumine respicis, &c. | OH szent Iften... Az ének végén a 11. lapon apró záródisz.

⁵ Az alábbiakban ezentúl helyesírási és tipográfiai eltérésekre csak a lényegbevágó helyeken térek ki. Kétségtelen biztosságú összehasonlítás amúgyis lehetetlen, mert RADVÁNSZKY leírása nem teljesen pontos. Például a fejleceket, iniciálisokat, záróleceket, záródíszeket meg sem említi, holott nem valószínű, hogy ezek a nagyszombati kiadványból hiányoznának, minthogy a két kiadás énekei a 120. lapig — amennyire ez a leírásból megállapítható — tartalmilag és tipográfiailag lényegében megegyeznek: a szedéstükör, sormetszet, képek elhelyezése azonos. De hogy a két kiadás nem ugyanarról a szedésről készült, azt kétségtelennek tekinthetjük. A nagyszombati kiadás egyetlen példányához egyévi várakozás után sem sikerült ugyan hozzáférnünk, így tehát a két kiadás betűtípusának egyező vagy eltérő voltát nem tudjuk megállapítani, RADVÁNSZKY KÁLMÁN leírásával összevetve azonban a helyesírási és tipográfiai eltéréseket a következőkben összegezhethetjük. A *cs* jele a TELEKI-könyvtár példányában következetesen *ch*, a nagyszombatiban keverten néha *ch*, de gyakrabban *cs*. Sokszor találunk a nagyszombatiban diakritikus jelet ott, ahol a TELEKI-példányban nincs, vagy megfordítva. Az énekek 1. lapjának második sorában pl. az *ES* helyett *ÉS* áll; ugyancsak hiányzik több helyen a szövegi néma *b*, pl. az első ének második szava *égh*, a nagyszombatiban: *ég*. Vagy pl. az 50. lapon *alkolmatofságért* helyett *alkalmatossáért* áll. A központozásban is eltérések mutatkoznak, s a nagyszombati kiadásban teljesen következetlenül az énekek első szavának második betűje hol verzális, hol nem. Mindezekre természetesen a felsoroltakon kívül még számos példát említhetnénk. A rengeteg apró eltérés közül mégsem tekinthetjük valamennyit RADVÁNSZKY másolási tévedésének. Itt két, időben különböző szedésről, vagyis két különböző kiadásról van szó, amelyek közül már csak helyesírási szempontból is a TELEKI-könyvtár példánya a régibb.

12. 1. MAS. | Kőnyörög Iftennek, hogy buydofáfában | vi-
fellye kegyelmefen gondgyát, s-terjefzfze- | is reá újob áldáfát. |
KEgyelmes Iften ...

13. 1. MAS. | Ebben-is kőnyörög Iftennek, okát ad- | ván,
miert próbállya s-fuytollya Iften | az ő hiveit. | LEgyen jó idő
chak ...

14. 1. MAS. | OH ki kélőn futok lelkem orvosához, | ...

15. 1. MAS. | AZ Ur az Egben mint Király fzeékben | ...

16. 1. MAS. | ADgy már chendefféget lelki békeffé- | get ...

17. 1. MAS. | OH kegyelmes Iften néz fzeépen rám | ...

18. 1. MAS. | Pij ducis pium votum. | Jőy mellém fzent
Iften ...

20. 1. Ejuftdem generis. | EGYedül te benned ...

20. 1. MAS. | Haboruit, fziwe faydalmát fzámlál- | ván, kéri
Iftent, hogy kétfegeben eleftől | oitalmazza. | LElkemnek hozzád
való buzgó kiál- | táfa ...

22. 1. MAS. | OH én kegyelmes ISTENEM, ...

23. 1. Egy sor szegfű-szirmos elválasztó dísz, alatta: Hymni
tres ad Sacrofantam | Trinitatem. | PRIMUS. | Ad Deum Pat-
rem pro levamine | malorum. | Alatta 39×39 mm-es fametszet.
A világ teremtését ábrázoló kép. Felhők közül az Atyaisten hajol
ki. Fején zsidó papi süveg. Az Atyaisten alatt a nap, hold és
csillagok, legalul a föld színe látszik: dombok, fák bokrok.⁶
A vers maga a következő lapon kezdődik.

24. 1. AZ fzent Háromfágnak első fzemélye, | ... A vers
után a következő 25. lapon két sorban virág-záródisz.

26. 1. Egy sor fekvő levéldísz, alatta: HYMNVS SECVN-
DVS. | Ad Deum Filium, pro impetranda mi- | litari virtute. |
Alatta 58×49 mm-es fametszet. Felhőktől koszorúzva Jézus tel-
jes alakját sugárkéve veszi körül, baljában országalmát tart,
jobbja kitarva két nyujtott ujjal. A kép aláírása: SALVATOR
MUNDI | A metszet alatt: AZ fzent Háromfágnak kinek imád- |
koznak ... A himnusz végén a 28. lapon kétsorban kettős ösz-
szetételű stilizált liliomos záródisz.

29. 1. Fönt egy sor kettős összetételű stilizált virágdísz,
alatta: HYMNVS TERTIVS. | Ad fspiritum Sanctum, pro felice |
conjugio. | Alatta a Szentlélek eljövételét ábrázoló 53×32 mm-es
fametszet. Középen Szűz Mária ülő alakja. Tőle jobbra és balra
két-két apostol ugyancsak ülő helyzetben, a háttérben pedig
jobbról is balról is három-három álló apostol. Fejük felett láng-
nyelv. A kép középső felső részén dicsfényövezetten a Szent-
lélek galamb alakjában. A kép alatt: AZ fzent Háromfágnak
harmadik fze- | mélye ... A himnusz után a 30. lapon makkos
záródisz.

31. 1. MAS. | Szep Kőnyörgés. | NInch már hová lennem
keyyelmes | ... [Így, két y y-al!] Az ének után makkos záródisz.

⁶ RADVÁNSZKY így írja le: „fellegekből kinéző, dicsfényövezte, Istent
ábrázoló szakállas alak”.

32. l. MAS. | Pfalmus XXVII. | AZ én jó Istenem ha gyertyám nékem | ... A zsoltár ugyanezen lapon: Könyörűly én ray- | szavakkal végződik. Őrszó: tam. A következő 33–36. lap hiányzik.

37. l. versszak közepén kezdődik: fogyhatatlan hitem, Le- | gyen erős lelkem. | E soron kívül még öt versszak, alatta: MAS. | Pfalmus CXLVIII. | MENnyei feregek, bóldogh tífza lel- | kek...

39. l. Idem Pfalmus, incerto authore. | Dichőült helyeken | mennyei Paradi- | chomban ...

41. l. MAS. | Iftennek áldáféért való Könyörgés. | ALdgy | meg minnkét Vr Iften az te jó | ...

42. l. MAS. | Ebben az Noé bárkájából el repült Ga- | lamb | állapotyahoz hasonlítván állapottyát. | kéri ISTENT, hogy éle- | tének fűrű nagy ve- | lzélyben oncha-reá kedvét s-áldáfanak | bár- | kájában való be fogadáfával, menche meg | fok kifirtet- | től fejét. | SEgélly meg engemet én édes Iftenem, | ... Az ének | után a 44. lapon záródisz, ld. a 2. ábrát.^a

45. l. Egy sor kettős összetételű stilizált liliomos fejléc alatt: Halála előtt való betegfhégében ezt az | 50. Pfalmuít fordította. | Alatta pietát ábrázoló 63'5×47 mm-es fametszet. A feszület tö- | vében ülő Mária Jézus holttestével. Jobb oldalt egy fának szá- | raz ágai látszanak. A kép alatt: VEgtelen irgalmú O te nagy | hatalmú | ...

48. l. Eddig az Pfalmusból, s-ez immár | Poética Inventio. | MInt álgyú golyóbis ... A zsoltár után a 49. lapon makkos | záródisz.

50. l. NOTA BENE. | Ez ötvenedik pfalmus; mivelhogy | fzent David Kiralynak az hét peniten- | tia tarto Soltári közzül | egyyk: Jó és | heles alkotmatofságért, az több pfalmu- | fokis, | mellyek hasonló verfek modgyára | fordittattanak ide helyhez- | tettenek. | Alatta záródisz, ld. az 1. ábrát.

1. ábra. Záródisz az Istenes Énekek | bécsi kiadásának 50. lapjáról.

51. l. Két sorban arabeszkcses fejléc, alatta: KEOVETKEZIK | SZENT DAVID PENI- | TENTIA TARTO SOL- | TARA. Alatta 42,5×32 mm-es fametszet, amely talán Remete Szent Pált ábrázolja. A szent egy lombos fa előtt térdel, jobbájban feszülettel, feje felett glória. A kép háttérében jobbra a remetelak, fölötte egy repülő madár.⁷ A kép alatt: Meg ne emlekezzél Uram vét- | keinkrúl, fem az mi Atyáink vét- | keirúl: és bofzfút ne állj rajtunk | búneinkért. |

52. l. VI. Sóltár. | MEg ne fedgy engemet Uram, ...

53. l. XXXI. Sóltár. | BOldogok à kiknek undok vétkeinek | ...

54. l. XXXVII. Sóltár. | MEg ne fedgy engemet, Uram, ...

56. l. L. Sóltár. | VEgtelen irgalmú, óh te nagy hatal- | mú...

58. l. CI. Sóltár. | VRam, hald-meg fzómat: nézd nagy | ...

60. l. CXXIX. Sóltár. | SOK háboruságban, fzivem nagy bánat | ban ...

61. l. CXLII. Sóltár. | HAjch-meg fűleidet, kérem Felsőge- | det ...

63. l. Fejléc egy sor kettős összetételű levéldísz, alatta: Bűnnek bochánattyáért. | Alatta Mária Magdolnát ábrázoló 35×31 mm-es fametszet. A kép jobb felében sziklarészlet. Mária Magdolna egy feszület előtt térdel, kibontott hajjal feje fölött glóriával. Elötte a földön virga és korbács. A kép baloldalon domb-részlet rajta elszáradt fatörzs, a háttérben dombok.⁸ A kép alatt: OH ízép drága Zálogh igaz fényes | ... A 68. lapon ugyanaz a záródísz, mint a 31. lapon, alatta közepén két sor szekfűből álló záróléc.

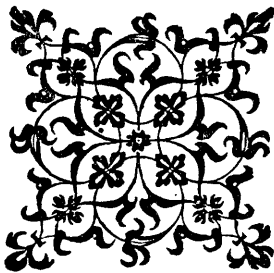
69. l. Egy sor kettős összetételű stilizált virágokból álló fejléc alatt: Mellyet irt jó ki muláféért. Alatta 58×43,5 mm-es fametszet, amely boltozatos fülkében egy kőkockán halálfejet ábrázol. A koponya alatt keresztbe tett csontok, tőle balra elszáradt galy, jobbra virág. A kép felső részén MEMENTO MORI, a metszet alsó felében pedig egy szalagon MEMORARE NOVISSIMA felírás olvasható. A kép alatt: EGekben lakozó szentféges három- | fág ...

73. l. Egy sor szegfűszirmos fejléc alatt: IGEN SZEPE NEK, EZ | két fzőnak bötűjéből álván. | Ferendum & Sperandum, Autore in- | certo. | Alatta 59×48 mm-es fametszet. A feszület előtt ballábbal előrelépő széttárt karú ruhátlan Krisztus, feje körül dicsfényel, homlokán töviskoronával. Mögötte a spongyát tartó rúd és lándzsa keresztben a feszületnek támasztva. A kereszt

⁷ RADVÁNSZKY így írja le: „jobbájban keresztet tartó alak“.

⁸ Ezt a metszetet RADVÁNSZKY egészen tévesen „kibontott hajú futó női alak“-nak írja le. Lehetetlen, hogy itt két különböző metszetről legyen szó. A valóság az, hogy a kép kissé elmosódott, a feszület, virga és korbács alig észrevehető s a félig jobbra forduló, térdeplő Magdolnában a felületes szemlélő talán valóban „futó női alak“-ot láthat.

jobb ágán egy virgács, a bal ágán pedig egy négyágú szöges ostor függ. A kép alján MISERERE NOBIS felírás olvasható. A metszet alatt: FOrog az fzerenche mit bizunk ő ben- | ne... Az ének végén a 77. lapon ugyanaz a záródísz, mint a 44. lapon ld. az 1. ábrát.

2. ábra. Záródísz az Istenes Énekek bécsi kiadásának 77. lapjáról.

78. l. Egy sor kettős összetételű liliomos fejléc alatt: Alia incerto Autore. | Alatta 48×37 mm-es fametszet. A kép jobb oldalán a prédikáló Krisztus látható, baloldalt hét tanítvány térdel, fölöttük felhők közül az Atyaisten hajol ki. Krisztus és a tanítványok között a háttérben hegyek és egy város tornyai tűnnek elő. A kép alatt: SVblimi te Pater aethere | ... Az első ének a kötetben, amely verssorok szerint van tördelve.

80. l. Az előbbi ének latin szövegének utolsó szakasza után stilizált levelekből álló egysoros záróléc következik, alatta: Azon Magyaról. | Utána 39×39 mm-es fametszet. A kép közepén a keresztre feszített Jézus, tőle balra Szűz Mária, jobbra pedig Szent János evangelista áll. A keresztlábánál halálfej, a kép háttérében bokrok és fák, baloldalt egy épület tornya látszik. A metszet alatt: SZegény fejem Uramhoz óhayt, Töre- | delmes... Az ének után a 82. lapon ugyanaz a záródísz mint a 44. lapon, ld. a 2. ábrát.

83. l. Egy sor virágos fejléc alatt: MAS. | Az Tatárok bé jövéfe, és az Nagyfá- | gos BALASSI FERENCZNEK halála | irattatik megh. | Alatta 635×47 mm-es fametszet. A háttérben egy csarnok boltozatos kapuja, elől Szent László király páncélba öltözve, fején korona, balvállán bárd, balra tőle a földön hanyatt fekvő halott íjjas harcos. A kép alján ez a felírás olvasható: S. LADISLAVS. R. A metszet alatt: PALLAS nem nyughaték ő követét | ...

85. l. MAS. | DIANA. az Vadázfáznak Iften | Afzfzonya BALASSI FERENCZNEK | halálát halván, Delos szigetéből ki jő az | Nyírféghre, fir, rettenetes átkokkal illetve | az földet, kefergi az UR-finak halálát, ki- | hez Mars az hadakozáznak Ifteneis alá ér- | kezven az Eghből, Dianának keferüfegét | eny-

hiti f zavával, fok okokból mutatván | meg, hogy dichófféges halálának bőchületi | érdemével fellyül múlta az URfi az em- | berek kefergéfét, kit Phoebus-is vagy Apollo | bizonyítván az UR-fiak felől való ISTEN | végezefet hozza közben, hogy jószá- | gos che- | lekedetínek érdeméért, régi mennyei vé- | gezésből rendeltetenen az halálra, mely | által az Iftenek gyülekezeti tárfafágában | foglaltatnak bé, mivelhogy az emberi ren- | det, és az földi lakáft, érdemekkel fellyül múlták volna. | DELos fizigetéből az mÍnap Diana, | . . .

89. l. MAS. | Az mely Mufák (tudni illik az tudo- | mánnak kilenz Iften Afzfonyi, Clio, Cal- | liope, Urania, Polyhymnia, Terpfihore, | Thalia, Euterpe, Melpomene, Erato f- | Apollo) az Baláfsiak koporfoját őrzik, azok- | nak az koporfo látogato emberekhez való | fzavok: Clio felel penigh mindennek, az | ki oda megyen az többi képében, Melly Mú- | faktól az felfő ének- nek útólló verfeben tótt emlekezetet Phoebus. | KErdhedd az koporfót, miért illy fzo- | ros . . .

90. l. MAS. | Deploratio Fratrum Balafsiorum. | CHudálható nagy dolog, | . . . Eddig ez a második ének, amely vessorok szerint van tördelve. A 94. lapon az ének után kígyóvonalas záródísz, alatta stilizált virágkeretben ez a szó: MAS.

95. l. Két sor szegfűvirágos fejléc alatt: AZ NAGYSAGOS ES | Tekintetes Gyarmati BALASSA | BALINTNAK Elfztergam alá | való kélfzületi, s-imádfága: mit példá- | zott legyen az ő verfelyes kamukából | chináltatott záfzlója, kinn Hárfával | Dávid Király vagyon térden le teleped- | ve, őlfzve fogot, s-fel emelt kézzel ir- | va: Az Nemzetes és vitézlő RI- | MAI JANOS által, az mint az | verfek fejéből megh teszik holott | ez vagyon: | Balaffios fratres Rimai decorat. | E szöveg alatt három sor stilizált liliomos záróléc.

96. l. Dávid királyt ábrázoló 59×48 mm-es fametszet.⁹ A képen jobboldalt egy lombos fa tövében térdel Szent Dávid szétterjesztett karral. Vállán prémgallér, fején korona glóriával övezetten. A földön előtte hárfa, jogar és egy nyitott könyv. A háttérben egy fallal körülvett város látszik. A metszet bal felső részén fellegek közül az Atyaisten hajol ki, feje körül háromszög, jobbkezeben országalma. A kép alatt: BOcháfd ízent lelketet Eghből Ur Iften | . . .

⁹ RADVÁNSZKY KÁLMÁN ezt a metszetet egyszerűen így írja le: „a szövegben az előző lapon leírt zászló Dávid királlyal“. Nem valószínű, hogy a nagyszombati kiadás metszete különbözne az általunk alább leírandó, Dávid királyt ábrázoló képtől. Ez a metszet azonban egyáltalán nem „zászló Dávid királlyal“, hanem csak Dávid királyt feltüntető kép. Az ábrázolás nem olyan, mint „a szövegben az előző lapon leírt“ Dávid királyé — miként ezt RADVÁNSZKY megjegyzi —, mert hiszen nem „összefogott és felemelt kézzel“ térdel előtünk. RADVÁNSZKY a leírást és a metszetet valószínűleg nem vetette össze pontosan.

101. l. MAS. | Az Oltromra menyén penigh, Pallas- | hoz futamodik fietfeggel, s-efedezik azon, | hogy ötet, az oltromkor febeliche halálofan, | kivel jó hirt, s-nevet hozván reá, ez föld- | nek fzinéről életét az égben emellye, és ren- | dekben helyeztetvén halhatatlanná-is | tegye, s-így szólt: | BALASSI BALINT. | HAD vezérlő Pallas...

103. l. MAS. | Meg febefsedvén s-halálához közel lé- | vén, házájanak, baráttjának és az öchenek | fzől Iftennek könyörög- | vőgvén, lelkét kezé- | ben ajánlya. | IM hol édes hazám ez az jele hogy |...

106. l. MAS. | Ad notam: Meg-fzabadulván. | SZánnya az Ur Iften hiveinek romlá- | fát... Ez az egyetlen ének, amelynek nótajelzése van.

113. l. MAS. | PSALMUS XLIV. | NAgy keferves fzivel könyörgének az |... A zsoltár után a 119. lapon ugyanaz a makkos záródísz, mint a 31. lapon.

120. l. Két sorban stilizált virágokból álló fejléc, alatta: MAS. | Ez után ugyanaz a Krisztust ábrázoló fametszet következik, mint amelyet már a 73. lap ismertetésénél leírtunk. A kép alatt: KEonyörűly én raytam Ur Iften f-ir- | galmaz...¹⁰

124. l. MAS. | KIáltok hozzád mélyfégből, Uram |...

125. l. MAS. | REMénfégem te légy nekém... Az ének után a 126. lapon két sor szegfűvirágos záróléc.¹¹

127. l. A lap alsó részén kétsoros, különben egysoros összetett liliosomos keretben a következő előzéklap: KEOVETKEZ- | NEK | Máfoktúl fzerzett | Iftenes és aétatos | énekes formán valo | fzerzett dichiretek és | könyörgéfek. | Stilizált virág- és levéldísz alatt: Omnis spiritus lau- | det Dominum. |

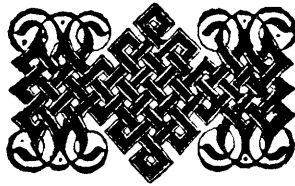
128. l. Egysoros stilizált levelekből álló fejléc alatt: Iftenkez való efedezéffel kegyelem | kérés. | V. M. | Alatta 59×48 mm-es fametszet. A töviskoszorús, dicsfényövezett Krisztus balkezével a keresztfát tartja, jobbkeze kitérve, oldalsebéből pedig vér ömlik egy kehelybe. A metszet alsó részén PRECIUM REDEMPTIONIS. felírat olvasható. A kép alatt: HOzzám régen békélt, s' jó kedvedből |...¹² Ez a harmadik verssorok szerint

¹⁰ A 120. laptól kezdve a TELEKI-könyvtár példánya erősen eltér az 1699. évi nagyszombati kiadástól. Ez utóbbiban a *Könyörűly énrájtam*... kezdetű ének előtt hiányzik az említett, Krisztust ábrázoló fametszet. De a 124. és 125. lapon itt is ugyanazok az énekek állnak, mint a TELEKI-könyvtár példányában.

¹¹ A TELEKI-könyvtár példányában a 126. lapon a BALASSA-énekek sora lezárul. A nagyszombati kiadásban azonban a 126—133. lapon még a *Pusztában zsidókat, Segély meg engemet, Aldott szép pünkösödnek, Vitézek mi lehet, Oh én édes hazám* kezdetű énekek következnek, amelyek közül a TELEKI-könyvtárban őrzött BALASSA-kiadásban egyik sem jelent meg.

¹² Az 1699. évi nagyszombati kiadásban sem ez az ének, sem a leírt metszet nem jelent meg.

tördelt ének. Utolsó szakasza után a 131. lapon szalagmintás záródísz. ld. a 3. ábrát.

3. ábra. Záródísz az Istenes Énekek bécsi kiadásának 131. lapjáról.

132. l. Stilizált levelekből összeillesztett kétsoros fejléc alatt: MAS. | Paenitentiára való. | Alatta ugyanaz a Mária Magdolnát ábrázoló metszet, mint amelyet már a 63. lap leírásánál ismertettünk. A kép alatt: MEnnyei nagy Felfégh, kit rettegh föld |...¹³ Az ének verssorok szerint tördelt, végén a 135. lapon ugyanaz a makkos záródísz, mint a 30. lapon.

136. l. Minden-napi könyörgéfe Lelkemnek. | Alatta 43'5×32 mm-es fametszet, amely a dicsfényövezett párnán ülő gyermek Jézust ábrázolja, amint jobbvállához támasztva a keresztfát tartja. Minthogy e lap közepéről kb. egy cm. széles csík kiszakadt, a metszet alsó részén lévő feliratból csak a JESU szó olvasható el. A kép alatt: MInden-nap jó reggel, ferényen s' jó |...¹⁴ A verssorok szerint tördelt ének végén a 139. lapon ugyanaz a záródísz látható, mint a 44. lapon, ld. a 2. ábrát.

140. l. Stilizált virágkeretben ez a cím: Paenitentiára indult fziveknek | könyörgefe. | Alatta ugyanaz a Remete Szent Pált ábrázoló fametszet, mint az 51. lapon. A kép alatt: MElységes fetétfégh, kórnyűl vett fok |...¹⁵ Az ének verssorok szerint tördelt.

144. l. Két sorban lilimos elválasztó léc, alatta: MAS. | Paenitentiára valo könyörgés és kegye- | lem kérés. | Alatta ugyanaz a Krisztust ábrázoló fametszet, mint a 128. lapon. A kép alatt: MUllyék el Ur Iften rólam te nagy hara- | god, ...¹⁶ Verssorok szerint tördelt ének.

¹³ A nagyszombati kiadásban ez az ének nincs meg.

¹⁴ Sem a metszet, sem az ének nem jelent meg a nagyszombati kiadásban. Ehelyett az 1699. évi kiadás 134. lapján: KOVETKEZNEK | Más Authorkból | öszve szedegetett egy nehány | szép Istenes ENEKEK. | Bünbocsánatért Sz. Ts. M. | IFiuságom vétke gyakran jut eszem- | be... kezdetű ének következik, amely viszont a mi kiadásunkban nincs meg.

¹⁵ A nagyszombati kiadásban ez az ének nem jelent meg. Helyette a 140. lapon a *Bün testéből s tömlőcéből* kezdetű ének következik, amely viszont a mi kiadásunkban nincs meg.

¹⁶ A nagyszombati kiadásban ez az ének sem jelent meg. Helyette a 143. lapon *Könyvem forrása, áradása*, a 145. lapon pedig *Elő még az idő* kezdetű ének áll, amelyek viszont a mi kiadásunkban ismeretlenek.

148. l. MAS. | Virágkeretben ez a cím: Könyörgésre való kezfület azonn | törődelemmel. | Alatta: KIáltok míg élek, bűnöm-ből föl kelek | ...¹⁷ Verssorok szerint tördelt ének.

151. l. MAS. | Virágkeretben ez a cím: Hogy Iften fzegén-fégemben ne | feledgyen. | Alatta: BUfúlt életemnek fzumorú fzivemnek | ...¹⁸ Verssorok szerint tördelt ének.

154. l. MAS. | Ifmet, maga vigafztaláfára, az el | hagyott állapotban. | VIfeld békefféggel, s' kegyes chendef- | (féggel...¹⁹ Verssorok szerint tördelt ének.

158. l. Szezfűszirmos elválasztó léc alatt: Az irgalmas kedveu fzeplőtelen fzés füz MARIAHOZ. | Alatta 59×45 mm-es fametszet, amely Szüz Máriát ábrázolja balkarján a gyermek Jézussal. A mellképet dicsfény veszi körül, alul felhőköl a holdsarló két ága tűnik elő. A metszet alsó részén ez a fölírás olvasható: Monfra te effe Matrem. A kép alatt: O Dichöült fzés kinch kiben gyarlófág | (ninch...²⁰ A verssorok szerint tördelt ének végén a 160. lapon ugyanaz a kígyóvonalas záródész, mint a 94. lapon.

161. l. Két sor arabeszkes fejléc alatt: Az irgalmas nagy füzühöz, az Iften- | nek fzent Annyához. | Alatta 45×36 mm-es fametszet, amely Máriát ábrázolja a gyermek Jézussal, aki Mária jobbán felhökön nyugvó holdsarlón áll. A kép alatt: IDvöz légy bóldog füz, ..²¹ Verssorok szerint tördelt ének.

165. l. Egy sor elválasztó virágdész alatt: MAS. | Azon fzepe Szüzühöz. | Alatta 31×32 mm-es fametszet, amely Máriát ábrázolja balkarján a gyermek Jézussal. A mellkép kerete köralakú babékoszorú, négy sarokképző szalagdisszel. A metszet alatt: ISTennek fzent Annya látod fzivem...²² A verssorok szerint tördelt ének végén a 168. lapon ugyanaz a záródész, mint az 50. lapon, ld. az 1. ábrát.

169. l. Kettősösszetételű stilizált levelekből álló fejléc, alatta: MAS. | Mégis, az Bóldog fzés füzéhez az | uy eftsendő kezdetin. |

¹⁷ A nagyszombati kiadásban nem jelent meg.

¹⁸ A nagyszombati kiadásban nincs meg; helyette a 150. lapon a *Miként Aegyptusban egy pelikán*, a 152. lapon a *Magasztallak én Istenem* kezdetű ének következik, amelyek a mi kiadásunkban hiányoznak.

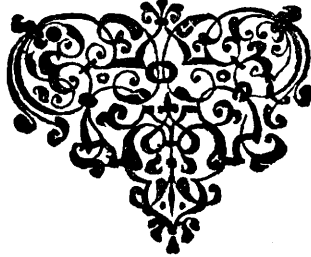
¹⁹ A nagyszombati kiadásból hiányzik; helyette a 155. lapon a *Várom Uram Isten fejemre*, a 157. lapon pedig a *Paizsa szegény fejemnek* kezdetű ének következik, amelyek viszont a mi kiadásunkban nem jelentek meg.

²⁰ A nagyszombati kiadásban sem a metszet, sem pedig ez az ének nem jelent meg.

²¹ A nagyszombati kiadásban sem ez a metszet, sem ez az ének nincs meg; helyette a 162. lapon a *Megadja még Isten örömet szívemnek* kezdetű ének következik, amely viszont a mi kiadásunkban nem jelent meg.

²² Ez a metszet és az ének is hiányzik a nagyszombati kiadásból; helyette a 165. lapon a *Mire bánkódot óh te én szívem* kezdetű ének áll, amelyet viszont a mi kiadásunk nem közöl.

Alatta 42×32 mm-es fametszet, amely a betlehemi istállót ábrázolja a szent családdal. A kép baloldalán két pásztor alakja, a bal felső sarokban pedig a három-királyok csillaga. A metszet alatt: IStennek szent Annya, kegyelmed...²³ A verssorok szerint tördelt ének végén a 171. lapon záródísz, ld. a 4. ábrát.

4. ábra. Záródísz az Istenes Énekek bécsi kiadásának 171. lapjáról.

172. l. Kettősösszetételű virágos fejléc alatt: Bóldog Afzonzonról való ének.²⁴ | Alatta 36×23'5 mm-es fametszet: a hold-sarlón álló dicsfényvel övezett Mária balkarján a gyermek Jézussal. A kép alatt: MARIA szent Háromfágh leánya | ... A verssorok szerint tördelt ének végén a 175. lapon kétszer két soros liliomos záródísz.

176. l. A cím és a szerző neve virágkeretben: Delicta quis intelligit? ab occultis | meis munda me, & ab alienis parce | fervo tuo. Pfal. 18. | Author Joannes Rimai. | Alatta: MEnnyekbélakozo imadando fölfégh, | ...²⁵ A verssorok szerint tördelt ének végén a 178. lapon szegfűszirmos záródísz két sorban.

179. l. Egy sor stilizált levelekből álló fejléc alatt: Hymnus. | Alatta 59×46 mm-es fametszet, amely az angyali üdvözetet ábrázolja. A kép baloldalán Mária imazsámolyon térdel, jobboldalt az ajtón belépő angyal, baljában jogar, jobb keze fölfelé mutat, feje fölött fény sugarban szálló galamb. A metszet alatt: AVe maris ftella, | ... Tengernek fényes Chillagja, | ...²⁶ Az ének verssorok szerint tördelt, szakaszonként váltakozó latin-magyar szöveggel.

182. l. Egy sor stilizált virágokból álló fejléc alatt: Salve Regina. | Alatta 40×31 mm-es fametszet, amely egy félköríves

²³ Sem az ének, sem a metszet nem jelent meg a nagyszombati kiadásban.

²⁴ Ezt az éneket a nagyszombati kiadás metszet nélkül közli.

²⁵ A nagyszombati kiadásban nem jelent meg.

²⁶ A nagyszombati kiadás is közli a 170. lapon, de metszet nélkül.

ablakfülkében, az összetett kézzel imádkozó Máriát ábrázolja. Alatta: SALve Regina, mater mifericórdiae... kezdetű imádság.²⁷

183. l. Azon Salve Regina. &c. | Magyarúl. | MEny-orfzágnek Királynéja ...

185. l. Egysoros szegfűsziromból álló fejléc alatt: Homo vanitati fimilis factus est; dies | ejus ficut umbra praetereunt. | Pfal. 143. | Alatta 58×45 mm-es fametszet. A képen egy pufók kis angyal bal kezével halálfejre, jobb kezével pedig homokórára támaszkodik. A metszet felső részén lebegő szalag felírás nélkül, a kép bal alsó felében pedig virágok láthatók. A metszet alatt: FLens ego fum genitus ...

186. l. Magyarúl, | SIRva és fok kínnal Anyám ez világra | ...

187. l. Virágkeretben ez a cím: Ipfá dies quandoq; parens; quandoq; noverca est. | Alatta: HA az jó fzerenche föl emel valakit, | ...

188. l. Fons speculum, gramen, oculis dant alleviamen. | VAGyon három dolog... Verssorok szerint tördelt ének.

189. l. Virágkeretben ez a cím: Ut ameris, ama. | Alatta: KIVánodé teged valaki fzereffen, | ... A verssorok szerint tördelt ének a 190. lapon a 8. szakasz első két sorával szakad meg: Mint az gyümölcstelen fát nem dichir- | hetni, | S' ki ki melegféért az tüzet kerefi; | Alatta az órszó: Igy. — A kötet tehát a 190. lapon esonkán zárul.*

A leírásból világosan kitűnik, hogy a TELEKI-könyvtárban őrzött BALASSA-kiadvány közeli rokonságban áll ugyan, de nem azonos az 1699. évi nagyszombatival, hiszen ennél jóval bővebb s metszetanyaga is jóval gazdagabb.²⁸ Nyomáskiegsítésről vagy hozzákötésről azonban az elmondottak alapján szó sem lehet, minthogy az eltérés a két példány között ívközben a 120. lapon kezdődik. Így tehát semmi sem áll útjában annak, hogy az *Istenes énekek*nek a TELEKI-könyvtárban őrzött kötetében ama bécsi

²⁷ Ezt az imádságot a nagyszombati kiadás a 172. lapon fametszet nélkül, csak magyarul közli. Az 1699. évi kiadás ezzel a szöveggel a 172. lapon le is zárul, az utána következő két számozatlan levélen már az énekek lajstroma következik. Tehát hiányoznak belőle mindazok az énekek, amelyek a TELEKI-könyvtár példányának 185. lapján és az utána következő lapokon következnek.

* Hálás köszönettel tartozom GULYÁS KÁROLYNAK, a TELEKI-könyvtár őrének, aki a leírás, különösen pedig a közölt szövegrészek korrektúráját az eredeti példány alapján elvégezni szíves volt.

²⁸ A nagyszombati kiadás 13 képet tartalmaz, a TELEKI-könyvtár példánya huszonkettőt, ha az ismétlődő metszeteket is figyelembe vesszük: huszonhatot.

első edíció egyik példányát lássuk, amelyre a nagyszombati kiadás mint elődjére hivatkozik. Címlap híján kérdés most már, hogy kinél és mikor jelenhettek meg Bécsben a BALASSA-versek.

E probléma megoldásához két eszköz látszott a legcélravezőbbnek. Az egyik a kiadvány petit kurzívája, amelynek furcsa, kacskaringós szárú v-je és erősen összenyomott ae-je igen jellegzetes (lásd a műmellékleten a 10. képen). A másik ilyen eszköz a könyv illusztrációi. Ez utóbbiak különösen fontosak, mert amíg azonos betűtípuskészlete több nyomdának is lehetett, hiszen ezeket üzemszerűleg öntötték, addig a nyomódúccokat — minthogy fametszetekkel van dolgunk — minden tekintetben azonos formában „gyárilag“ több példányban előállítani nem lehetett. Ezen az alapon tehát feltétlenül megállapítható, hogy különböző munkákban megjelent lenyomatok azonos dúccokról készültek-e, vagy sem.

A XVII. század folyamán Bécsben megjelent magyar könyvek között kutatva HAJNAL MÁTYÁS: *Jézus szívét szerető szívek*... című munkájában (RMK. I. 576.), amely 1629-ben RICKHES MIHÁLYNÁL jelent meg, valóban megtaláltam hat metszetet. Az összehasonlítás folyamán kitért, hogy valamennyit a TELEKI-könyvtár BALASSA-kiadványának megfelelő metszeteivel azonos dúccokról nyomták (lásd a műmellékleten a 3., 6., 8., 14., 15., 16. képet). A képek keretein látható töredeзések (fehér foltok), vagy például a 8. metszet felső részén középen látható repedés is megvan mindkét kiadvány képein. HAJNAL MÁTYÁS könyvének kinyomatásához RICKHES az említett jellegzetes petit kurzíva típusát nem használta, de hogy műhelyében megvolt, az bizonyos. Mindebből kétségtelennek látszik, hogy a TELEKI-könyvtárban őrzött BALASSA-kiadvány RICKHES nyomdájában jelent meg Bécsben.²⁹

RICKHES MIHÁLY 1627-ig FORMICA MÁTÉ bécsi műhelyében dolgozott. Önálló üzemét 1628-ban rendezte be. Halála után (1635) a nyomdát özvegye, MARIA RICKHESIN vezette tovább. 1640-ben az özvegy is meghal, s ettől kezdve fia, RICKHES MÁTÉ áll a nyomda élén 1661-ig. Majd pedig az üzem fennállásának utolsó nyolc esztendejében MÁTÉ özvegye, SUSANNA RICKHESIN

²⁹ A kötet nyomdai kiállítása is kétségtelenné teszi, hogy nem hazai nyomda terméke.

tulajdonában van. Ennek halálával 1669-ben a RICKHES-nyomda végleg megszűnt.³⁰

A RICKHES-nyomda e rövidre fogott története alapján csak annyi látszik valószínűnek, hogy az említett BALASSA-kiadásnak 1669-ig meg kellett jelennie. További kutatásaim során azonban kiderült, hogy HAJNAL MÁTYÁS említett munkája 1642. évi pozsonyi kiadásának (RMK. I. 730.) illusztrációi közül négy képet (lásd a műmellékleten az 5., 17., 18., 20. képet), az ugyancsak Pozsonyban 1650-ben megjelent PÁZMÁNY PÉTER *Imádságoskönyvének* (RMK. I. 836.) illusztrációi közül pedig öt képet (lásd a műmellékleten a 3., 10., 13., 17., 21. képet) a mi BALASSA-kiadványunk metszeteivel azonos dúcokról nyomtak. PÁZMÁNY *Imádságoskönyve* 1674. évi nagyszombati kiadásának (RMK. I. 1171.) pedig ugyancsak öt illusztrációja a miénkkel közös dúcokról készült (lásd a műmellékleten a 3., 7., 11., 21., 23. képet).³¹ Ezenkívül mindhárom itt említett részben pozsonyi, részben nagyszombati kiadványban ama jellegzetes petit kurzíva típus is megtalálható. Az *Istenes énekek* Sajokázán őrzött 1699. évi nagyszombati kiadása egyetlen példányának típusát láttatlanban, sajnos, nem tudjuk meghatározni, de PÁZMÁNY *Imádságoskönyvének* 1674. évi nagyszombati kiadása alapján bizonyos, hogy az említett típus megvolt a nagyszombati nyomdában. Így hát feltehető, hogy azt az *Istenes énekeknek* a bécsi edíció nyomán készült új kiadásánál is felhasználták. Annyi pedig már a fenti összehasonlító leírásból is kétségtelennek látszik, hogy valószínűleg valamennyi illusztrációját a bécsi kiadáséval azonos dúcokról nyomták (lásd a műmellékleten a 2—13. képet).

Az eddigi eredményt összegezve, tehát 1642-ben a bécsi eredetű nyomódúcok már Pozsonyban voltak, 1674-ben pedig ugyanezeket a nagyszombati nyomda használja.

A nagyszombati nyomda története világot vet arra a kérdésre, hogy a bécsi eredetű metszetek és a típus is mi módon ke-

³⁰ ANTON MAYER: Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482—1882. Wien, 1883. I. köt. 225—230., 265—270., 283—286. l.

³¹ SZABÓ KÁROLY PÁZMÁNY *Imádságoskönyvének* 1674. évi kiadását csak a nyomdai kiállításból ítélve tartja nagyszombati terméknek, holott bizonyos, hogy az, mert az ajánlás végén világosan ott áll, hogy a könyvet HÉDERVÁRI KÁTÁNAK ajánlja „A Nagyszombati könyynyomtató”.

rült a nagyszombati akadémiai, a későbbi egyetemi nyomda birtokába. Köztudomású, hogy a nagyszombati nyomda felszerelését 1621 után valószínűleg a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György-féle felkelések miatt Pozsonyba telepítik át. Ismeretes az is, hogy PÁZMÁNY 1635-ben megalapítja a nagyszombati egyetemet. A város most már nem maradhat nyomda nélkül s a nagyszombati jezsuiták nyomdájukat visszakövetelik Pozsonytól. Hosszas huzavona után 1639-ben a nyomda valóban visszakerül Nagyszombatba. A pozsonyi jezsuitákat természetesen érzékenyen érinti a Nagyszombatnak átadott betűanyag elvesztése. Érthető, hogy a hiányt valamiképen pótolni igyekeznek.

„1610. szeptember 25-én egy fiatal tisztviselő lép a magyar királyi udvari kamara szolgálatába, mint kamarai titkár, aki azonban Pozsonyból (mert itt működik) csakhamar Bécsbe kerül a magyar királyi udvari kancelláriához, ahol királyi titkár lesz. A XVII. század első felében kiadott címeresleveleken, királyi privilégiumokon gyakran láthatni aláírását, egyébként azonban jelentős politikai vagy egyéb szerepet ez a férfiú nem játszik, csak hűséges, jó tisztviselő és semmi több. Ez a férfiú Ferenczffy Lőrinc volt, aki a mi szempontunkból azért nevezetes, mert saját pénzén nyomdát is szerez magának, amelyen többek közt állami támogatással országgyűlési törvénycikkeket, meg más egyéb műveket is kinyomat. E nyomdát, amelyet az említett támogatás alapján tévesen az ország nyomdájának tartanak s amely természetesen Bécsben működik, Lippay György esztergomi érsek, aki egyszersmind királyi kancellár is, megveszi s 1640-ben Ferenczffy halála után a pozsonyi jezsuita kollégium, de főleg páter Némethi Jakab, a pozsonyi jezsuiták nyomdai prefektusának kérelmére a megnevezett kollégiumnak engedi át.“³²

Így került FERENCZFI³³ nyomdai felszerelése a pozsonyi jezsuitákhoz. Hogy a FERENCZFI-féle nyomda Bécsben hol működött, erről nyomdászattörténeti irodalmunkban semmiféle adatot sem találtam. HAJNAL MÁTYÁS: *Jézus szívét szerető szívek...* című könyvének 1629. évi első bécsi, valamint második pozsonyi kiadása ajánlásából kiindulva talán sikerül — legalább is 1629-

³² IVÁNYI BÉLA—GÁRDONYI ALBERT—CZAKÓ ELEMÉR: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története, 1577—1927. Budapest, 1927. 40—41. l.

³³ Egykorú emlékekben a nevét mindig így találtam.

től kezdve — FERENCZFI nyomdájának működési helyét közelebbről meghatározni. HAJNAL könyvének 1629. évi bécsi kiadásában az ajánlást maga FERENCZFI LŐRINC írta GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS nádor nejéhez, GRÓF NYÁRI KRISZTINÁHOZ. Sőt az ajánlás után FERENCZFI címerét is lenyomtatták. A pozsonyi könyvnyomtató pedig 1642-ben ajánlásában megjegyzi, hogy HAJNAL munkáját GRÓF NYÁRI KRISZTINA nyomatta ki „Bécben közel tizenkét esztendővel ez előtt Ferenczfi Lőrincz által“. HAJNAL MÁTYÁS művének első kiadása azonban a címlap tanúsága szerint 1629-ben RICKHES MIHÁLY műhelyében jelent meg Bécsben. Mindebből úgy látszik, hogy a FERENCZFI-féle nyomda, amióta RICKHES MIHÁLY önálló műhelyét berendezte (1628), valószínűleg RICKHESnél nyert elhelyezést vagy neki volt bérbeadva³⁴ s ez a magyarázata annak, hogy a RICKHES által HAJNAL munkájának kinyomatásához használt betűkészlet és nyomódúcok, amelyek egy része nyilván FERENCZFI tulajdona volt, ennek halála után hogyan került a pozsonyi jezsuiták birtokába.³⁵ Így vált lehetővé, hogy 1642-ben HAJNAL művének képanyagát részben az eredeti dúcokról nyomhatták le Pozsonyban.

A pozsonyi jezsuita nyomda, amint már említettük, más nyomtatványaihoz is felhasználta a FERENCZFI-féle betű- és képanyagot. Egy szép napon azonban — amint a nyomda történetének szerzői írják — „nem tudni milyen jogcímen a nagyszombati kollégium — különösen pedig Palkovich Márton rektor —, szintén magának követeli“ a FERENCZFI-féle nyomdai felszerelést. „Egészen természetes, hogy ebből megint csak viszály támad és a két rendház levelez, memorandumoz, vitatkozik, míg végre 1662-ben, a nagyszombati kollégium kérelmezésére, továbbá pater Wesselényi Miklósnak a Ferenczffy-féle betűanyagról a pozsonyi rektornak adott s a nagyszombatiakra nézve kedvező véleménye alapján és Pizzoni Ferenc jezsuita provinciális engedélyével,

³⁴ Különben is alig hihető, hogy maga FERENCZFI könyvnyomtatással foglalkozott volna.

³⁵ A FERENCZFI-féle betűanyag hiányát, úgylátszik, a RICKHES-nyomda is megérezte, s valószínűleg ezzel függ össze, hogy miért kellett RICKHES MÁTYÁS fiának, MÁTÉNAK, 1641-ben a típusokat felfrissítenie, kiegészíteni és újakat beszereznie. ANTON MAYER ezt a tényt meg is említi (i. m. 265—270. l.), csak éppen arra nem tud felelni, hogy mi okból történt, t. i. a FERENCZFI-féle anyag kiszakításáról nem tudott.

pater Tattay István pozsonyi rektor Juranich Márton nagyszombati rektornak és Juul Gábor ugyanottani nyomdai prefektusnak a vitás betűanyagot minden további nélkül átengedi. . .³⁶ A FERENCZFI-féle betűk, klisék és dúcok tehát 1662-ben tovább vándorolnak Nagyszombatba. A pozsonyi és nagyszombati jezsuiták között a vita ugyan még az átszállítás után tovább folyik, 1663 elején azonban a pozsonyiak kénytelenek belenyugodni abba, hogy az egész Pozsonyból Nagyszombatba vitt felszerelés ott is maradjon. A nagyszombatiak élnek is vele, amint ezt az 1662 utáni nyomtatványaik közül PÁZMÁNY *Imádságoskönyvének* 1674. évi kiadása is bizonyítja. Így vált tehát lehetségessé, hogy 1699-ben a BALASSA-versek Nagyszombatban a — tudomásom szerint először — HAJNAL MÁTYÁS könyvében lenyomatott képekkel jelenhettek meg.

A dúcok vándorlását nyomon kísérve kétségtelen, hogy a TELEKI-könyvtárban őrzött *Istenes énekek* bécsi kiadásának 1640 előtt kellett megjelenie. DÉZSI LAJOS az 1699. évi nagyszombati kiadás címlapjáról általunk is idézett megjegyzés alapján a bécsi kiadást felveszi ugyan a BALASSA-kiadványok sorába (a 8. helyen), de mivel példányt nem látott belőle, megjelenésének időpontját az 1650—60-as években jelöli meg.³⁷ Az elmondottak után DÉZSI feltevése helyesbítésre szorul. Egyúttal azonban DÉZSINEK az első BALASSA-kiadásokról szóló egész elméletét is revízió alá kell vennünk.

DÉZSI elméletét az 1677. évi kolozsvári kiadás előszavára alapítja, amelyben a következő sorok állnak: „Balasi Balintnak Iftenes Eneki . . . Rimai Janos ékes Enekivel annyira edgyüvé voltak elegyedvén, az elébbi Bártfai, Lócsei, sőt még a' Váradi első kibocsátásban-is . . .“ Ebből DÉZSI azt következteti, hogy az első kiadás Bártfán jelent meg. Egy csonka bártfai kiadást valóban ismerünk, „de ezt nem tehetjük meg első kiadásnak“. „Igaz ugyan, hogy ráillik a fennmaradt előszó jellemzése, tudniillik benne a BALASSA és RIMAY énekei csakugyan össze vannak zárva, de az azonosítás ellen is fontos okok szólnak. Nevezetesen az 1665-iki kassai (legrégibb címlapos) kiadás címe azt mondja,

³⁶ IVÁNYI BÉLA—GÁRDONYI ALBERT—CZAKÓ ELEMÉR i. m. 41. l.

³⁷ BALASSA BÁLINT Minden Munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta DR. DÉZSI LAJOS. Budapest, 1923. I. köt. CXXIII. l.

hogy »Most újonnan sok kedves Enekekkel, Pecseli K. Imrenek istenes Enekivel megbővítettetted«. PÉCZELI KIRÁLY IMRE énekei a bártfai csonka kiadásban szintén benne vannak, tehát ezt is meg kellett előzni egy olyan kiadásnak, melyben kevesebb ének volt s amelyből a PÉCZELI K. IMRE énekei is hiányoztak. Ez lehetett az első (bártfai) kiadás, mely 1632—5 körül jelenhetett meg. Ma ennek egy példányát sem ismerjük.³⁸ De miért 1632—35 körül — hacsak azért nem, mert előbb nem jelenhetett meg?! Tudniillik a PÉCZELI K. IMRE verseivel megtoldott bártfai kiadás szempontjából semmi okunk sincs feltételezni, hogy az első bártfai kiadás ilyen korán jelent volna meg. KLÖSS neve 1598—1657-ig szerepel a bártfai nyomtatványokon, tehát az 1. és 2. bártfai kiadás megjelenésének határa 1632—1657 között meglehetősen tág keretek között mozog. Mérlegelve azonban az 1677. évi kolozsvári kiadás bevezetése szerint a kibocsátás sorrendjét, alig kételkedhetünk abban, hogy BALASSA verseinek első *hazai* kiadása Bártfán jelent meg, csak éppen a DÉZSI által feltételezett időpontot véljük túl korainak, amennyiben az említett második bártfai, lőcsei és váradi első kiadás szempontjából semmi akadály sincs annak, ha az első bártfai kiadás megjelenésének évét az 1630-as évek végére vagy az 1640-es évek elejére tesszük. Már csak azért is, mert lehetetlen teljes bizonyossággal azt állítani, hogy az első bártfai kiadás egyszersmind az összes BALASSA-kiadványok között is a legelső. Arra nézve ugyanis semmiféle adatunk sincs, hogy a BALASSA—RIMAY-versek kéziratosa másolata hogyan került a bártfai nyomdához, s egyáltalán kérdéses, vajjon a bártfai első kiadás valóban közvetlenül kéziratról készült-e.

Másképpen áll azonban a helyzet a mi bécsi kiadásunkkal.

DÉZSI többek között két levelet is idéz annak bizonyítására, hogy BALASSA és RIMAY versei 1632 előtt nem jelenhettek meg nyomtatásban. Nos, hát az első levélben, amelyet RÁDAI ANDRÁS 1629. március 25-én írt RIMAYNAK, e sorok olvashatók: „Küldje fel Kegyelmed az virtusról componált énekét Ferenczfi uramnak. Ezeket az énekeket, kik MadácZ Gáspár uramnál vol-

³⁸ DÉZSI LAJOS: Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája. Budapest, 1905. 6. l.

tak, minden argumentomival, úgy mint harminczhétnek kell lenni, jó corrigálással ha Kegyelmednek tetszenék, egy csomóban ki kellene nyomtattatnunk az Kegyelmed emlékezetire, s méltó és érdemesek is arra, mindeniket által olvasván és írván, az mint tudom immár, kár, hogy egyet együl mást akképen vétkesen vesztegetnek, bár magamra bízna Kegyelmed a véghez vitelét. Kegyelmed akaratját adja tudtomra, és melyik könyvnyomtató betűit javallaná inkább³⁹. Az pedig köztudomású irodalomtörténeti tény, hogy RIMAY készült BALASSA verseinek kiadására. Valószínű, hogy a versek egy kéziratós másolatát vagy maga RIMAY, vagy talán RÁDAI ANDRÁS valóban felküldte Bécsbe FERENCZFI LŐRINCNEK, mert máskép alig képzelhető el, hogy az *Istenes énekek* Bécsben a FERENCZFI-féle betűk és dúcok felhasználásával RICKHES nyomdájában megjelenhettek volna.

A másik DÉZSI által idézett levelet nem sokkal RIMAY halála után 1631 decembere körül MADÁCH GÁSPÁR írta: „Akarnám, ha Kegyelmed az mi szegény istenben elnyugodott Rimay János atyánkfiának néminémő jó híre, neve s írásának világosítására való terjedezést és élemedést adhatna s támaszthatna, s izzasztó elméjéből való írásának munkája feledségbe semmi se ne jutna országunkban...“⁴⁰ Kinek szólt a levél, nem tudjuk, de nem lehetetlen, hogy FERENCZFI LŐRINCHEZ intézte MADÁCH GÁSPÁR. Annyi mindenképen bizonyos belőle, hogy az *Istenes énekek* bécsi kiadása sem jelenhetett meg 1632 előtt. Minthogy pedig FERENCZFI neve a kancelláriai okleveleken 1637-ben még szerepel, halálának évét 1638-ra vagy 1639-re kell tennünk. Nyomdai felszerelése azonban már 1640-ben mindenképen Pozsonyban volt. Az pedig nem valószínű, hogy az *Istenes énekek* FERENCZFI halála után hagyták volna el a sajtót, vagyis a bécsi BALASSA-kiadásnak még FERENCZFI életében, 1632—1638 között kellett megjelennie. De a korhatárt még jobban megszűkíthetjük, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy RICKHES MIHÁLY 1635-ben meghal, s míg az öreg RICKHES idejében a nyomda szép számmal vet piacra könyveket, amelyek között több ma-

³⁹ DÉZSI LAJOS: Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája. Budapest, 1905. 5. l.

⁴⁰ U. o.

gyarnyelvű kiadványa ismeretes, addig 1636—40-ig, tehát az özvegy vezetése alatt álló RICKHES-műhely termése erősen megcsappan, magyarnyelvű könyvet pedig ezidőben egyáltalán nem nyomtatott. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a BALASSA-énekek bécsi kiadásának 1632—1635 között, tehát még RICKHES MIHÁLY életében, kellett napvilágot látnia.

Az 1699. évi nagyszombati kiadás címlapján „A Bécsi első Editió“-ra hivatkozik, mint elődjére. Mi értelme lehet itt az „első“ jelzőnek? Egyáltalán nem valószínű, hogy a század folyamán Bécsben több BALASSA-kiadás jelent volna meg, ilyenről az irodalom sem tud. A „bécsi első editió“-nak csak egyféle magyarázatát adhatjuk, tudniillik, hogy az Istenes énekek valamennyi kiadása közül a legkorábbi volt, ami a bécsi kiadás fent vázolt megjelenési időpontjával is teljesen egybevágh.

Föltehetnők a kérdést, vajjon az 1677. évi kolozsvári kiadás előszava, amely az úgynevezett „rendezetlen“ BALASSA-kiadványok megjelenési helyét sorolja fel, miért nem emlékezik meg a bécsi kiadásról? Mert hiszen a bécsi is „rendezetlen“ de egészen másképen az, mint például a bártfai második vagy a kassai 1665. évi kiadás! Az énekek rendje a bártfaiban a 83. lapig, a bécsiben a 42. lapig (a *Segély meg engemet* kezdetű énekig) azonos, ezentúl azonban a két kiadás erősen eltér egymástól. A bécsi kiadásból igen sok olyan BALASSA- és RIMAY-féle ének hiányzik, amely a bártfai és a többi hazai kiadásban megjelent. A bécsi kiadás ránkmaradt példányának még így csonkán is csaknem a felét kifejezetten katolikus jellegű énekek és imádságok töltik ki. Az 1677. évi kolozsvári előszóíró — ha egyáltalán ismerte a bécsi kiadást — semmiképen sem tekinthette azt a maga kiadványa „rendezetlen“ elődjének. Ha nem egyébként, akkor kifejezetten katolikus volta miatt sem. Így hát az előszóíró negatív állásfoglalásának a bécsi kiadás elsőségét bizonyító érvekkel szemben jelentősége nincs.

Az *Istenes énekek*nek a TELEKI-könyvtárban őrzött példánya tehát nemcsak az első illusztrált BALASSA-kiadás, hanem egyszersmind a BALASSA-kiadványok sorában is a legelső s éppen ezért valamennyi eddig ismert ránkmaradt között a legrégebb, amely a FERENCZFI-féle betűk és dúcok felhasználásával a bécsi

RICKHES-nyomdában jelent meg, minden valószínűség szerint 1632 és 1635 között.

A TELEKI-könyvtár az *Istenes énekek* bécsi kiadásának megőrzése révén ismét egy nagyjelentőségű emlékkal ajándékozta meg az irodalomtörténetet, amelynek segítségével, úgy hisszük, sikerült a BALASSA-kiadványok elsőségének régóta vajúdó problémáját megoldani.

VARJAS BÉLA.

L

AZ TEKINTETES
ES NAGYSAGOS.
Bibaly András Borbel
GYARMATI
BALÁSSA BALINTNAK
ISTENES ENEKI
Dugali ELSEO. Anon

*Allyben aze mutatja meg, hogy
mindenket Isten az emberekert szeretett,
es hogy semmi allando ne legyen.*

Xllagon egh alatt ninch
olly fele állat kit Isten nem
legettet, Mázort, úszót
chúztót, kit vagy az föld
életet, vagy szel eghen le-
gettet, Alló es folyó viz,
földi fok reizú iz haylecek kit legettet.
Ezek közt az ember mint vizek közt
tenger, tetezőbb hatalommal bír, Este-
lem.

A 2

1. kép.

ISTENES ENEKI 23

Engem penigh bozfújokra, Emelly
el jó állapotra, Ne tessék az hogy héa-
ra, Biztam magamat magadra.
Kiért az mig elek itten, Dichirlek
Iffeges Isten, Ki könyörülst illy vezet-
ten, Aldotlegy diókkén, Amen.

Hymni tres ad Sacrosanctam
Trinitatem.
PRIMUS.
*Ad Deum Patrem pro levamine
malorum.*

B AZ

2. kép.

26 BALÁSSA BALINTNAK

HYMNVS SECVNDVS.
*Ad Deum Filium, pro impetranda mi-
litari Serrue.*

SALVATOR MUNDI

AZ szent Háromságnak kinek imád-
koznak Christus másod személye.
Kegy

3. kép.

ISTENES ENEKI 29

HYMNVS TERTIVS.
*Ad spiritum Sanctum, pro felici
conjugio.*

AZ szent Háromságnak harmadik sze-
mélye, Szerelmnek Isten Izzenté-
gerjesztője, Az jó házasságnak ki vagy
hőghé szeretője, Szívök szemelője.
B 4 Szent

4. kép

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának első lapja és illusztrációi.

ISTENES ÉNEK. 45

Halála előtt való bereghűségében ezt az 50. Psalmust fordította.

V Egtelen irgalmú O te nagy hatalmú Isten! légy már kegyelmes, Onch

5. kép.

ISTENES ÉNEK. 51

KEOVETKEZIK
SZENT DAVID PENITENTIA TARTO
TARA.

Meg ne emlekezzél Uram vétkeinkről, sem az mi Atyáink vétkeiről: és bocsásd meg nekünk bűneinkért.

C 3 VI.

6. kép.

ISTENES ÉNEK. 63

Bűnök bochánattjairt.

O H szép drága Zálogh igaz fényes chilag Christus idvöllég ténye, Dichöült fok jóknak mennyei saroknak tizta színű tüköre, Minden bűnösöknek fertezett sziveknek egyedül vagy reménye, Te előbbben borúl mert vétkezett tütül Ifuságom ideje.

En még akkor veszték Adám hogy el esték az Aranyas időben; Anyám-is lérelmét fűtű teli szennyet borítá rám mé-

7. kép.

ISTENES ÉNEK. 69

Mellyet irt jó ki muldsáért.

MEMENTO MORI

E Gekben lakozó szentféges háromság, Kinek nincsen semmi dolgában hamiság, Kegyelmetlenségéből ál földi Uraság, Chak te nekéd szolgál mennyei sokaság.

Az

8. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

ISTENES ÉNEK. 77

IGENSZEPENEK, EZ
két szónak bőrtüjéből álván.
*Ferendum & Sperandum, Autore in-
certo.*

MISERERE NOBIS

F Orog az szereuche mit bizunk ő ben-
ne semmiben nem állando, Chak
D 2 ide-

9. kép.

78 BALASSA BALINTNAK

Alia incerto Autore.

S Vhlmi te Pater aethero
In socio sincero pectore,
Moum, DEVS! quantum scelus, antidotum
largire,
Ne querelis ab inferis sollicitum ee,
Hoc lethale cor edis Sirius,
Pri cidus bile pollutus,
Sum peccator, petis tremor, quatit horror
immensus,
Collabatur, ut Sidetur, celsus Olympus.
Plau.

10. kép.

80 BALASSA BALINTNAK.

Quare tuum conspice genitum
Nec adverte gratis scelum (latum)
Cernam tuus Christum pijs esse cunctis pra.
Da misillo duco Christo Sidere thronum.

Azon Magyaról.

S Zegény fejem Uramhoz ohajt, Töre-
delmes szívem néki hayt, Oh Isteneim
melly sok vétkeim mutass nekem ujulást,
Hogy Pokolban ne kiálchak véghetetlen
jajt.
Köny-hullásban szemeim estek, Eget,
fejedet vétkemmel festek, Ellenfelegim bír-
soma.

*Bigaly Andras
Borbély ez az könyv*

11. kép.

ISTENES ÉNEK. 83

M A S.

Az Tatarok be jövése, és az Nagysí-
gos BALASSI FERENCZ NEK halála
irattatik meg.

S. LADISLAVS. R.

P A L L A S nem nyugathat ő követé-
inté, Irist szel lábain Taurisban kül-
de,

12. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

Böcsáfűd szent lelkedet Eghből Ur Isten mellém, Ki vezérlően, s-gonofzít ne hadgyon jöni felém, Félelmem ne légyen általmában vegyen, s-hozzon, sz: szívet belém.

Az te jó vóltod-ért távoztasd el vétkemet, Ojjam magam tőle, s-gyűlölyem mint mérget, Ne veűs el előled, i-ei se őzz mellőled, hald kegyetlen kéretemet.

Lát.

13. kép.

Ístenhez való esedezéssel kegyelem kéris.

V. M.

PREGIK REDEMPTIONIS

Hozzám régen békélt, s jó kedvedből megh tért, Kegyes Isten tekíndj meg,

Látod

14. kép.

Minden-napi könyörgése Lelkemet.

Minden-nap jó reggel, ferényen s jó kedvel,
Hogy te hozzád feol kellyek,
Ur Isten vig szívet, hála adót, s' hűvet
Adgy hogy kedvedre állyek,
Mindenben féllyelek, s' igen ízeressfelek
Rút bánt én el kerüllyek,

AZ én hivatom, kibem ma foglalom
Magam, legyen ízerenché,
Te Nevedben kezdem, ki kezdeből veztem
Engedd hogy idvősséges

Legyen

15. kép.

Ninch senki feledett, az kiker teremtett
Van gongya minden testre.

Az irgalmas kedven széplötelen szép
száz MARIÁHOZ.

Monstra te esse Matrem

ODichőült szép kinch kibem gyarlófog
S' nemis ferhet létetűg (ninch
Jéffe

16. kép.

Az Istenes Enekek bécsi kiadásának illusztrációi.

ENEK K. 161

Az irgalmas nagy szűzhöz, az Istennek szent Anyához.

I Dvöz légy bődög szűz, Malasztal buz-
Isten tiszta székelye, (go'küz,
Bűndűk ilápija, erös küziklájja,
Irgalmasság örvénye,
Magyarok Aifzonya, s' reményegek tornya,
Idvöllegek öfvénye.

17. kép.

ENEK K. 165

Hogy egyenlő szível, s' meg igazultt kéd-
Ismet szent tiszteleter, (vel,
Adhaslunk Fiadoak mi édes Urunknak,
Ki éted el nem vetett,
S' meg hozzá fogadott, bekefséget adott,
Ingyen meg kegyelmezett.

M A S.

Azon szép Szűzhöz.

I Stennek szent Anya latod szívem kin-
Melly búval keferegjen, (nya,
Sok gondolatokkal, gyakorlatossággal,
Melly igen fártat legyen,
Büydolása köztött, te hozzád érkezett,
Hogy már örömet vegyen. Ter-

18. kép.

ENEK K. 169

M A S.

Mégis, az Bődög szép szűzhöz az ny ezrened kezderin.

I Stennek szent Anya, kegyelmed ki-
Lelkem nagy óltalmára, (vannya
Tekinck szűklegemet, s' eődienlegemet,
Fordich te kis szőládra,
Te bődög színedet, ki kisítottemet,
Nyomja el, s' nézzen jómrá.

H 2 Ez

19. kép.

172 ISTENES

Bődög Afiszomól való ének.

Digali An. ral.

MARTA szent Háromság leánya
Aya Istennek drága kinc tartója,
JESUS Christusnak bődögh szent
Anyja, (plomja,
Eudvöz légy szent Leleknek tem-
Augyaloknak Királyné Aifzonya,
Meny Orizágnak örvendetes úttya,
Paradichomnak tündöklő kapuja,
Eudvöz légy életnek kegyes Anyja.

Az

20. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

ENEKEK. 179

Hymnus.

A Ve maris stella,
Dei mater alma,
Atque semper virgo.
Felix cali porta.
Tengenek fényes Chillağa,
Eädvöz-légv Christus szent Anya.
Szü.

21. kép.

182 ISTENES

Salve Regina.

Salve Regina, mater misericórdia; Vita,
dulcedo, Es spes nostra salve. Ad te cla-
mamus exules filij Eva. Ad te suspiramus go-
méntes Et stentes in hac lacrymarum Sal-
le. Esa ergo ad vocára nostra, illos tuos
misericórdes oculos ad nos converte. Et
JESUM benedictum fructum Géntris tui
nobis post hoc exilium ostende. O clement,
ó pia, ó dulcis Virgo Maria.

Ÿ. Ora pro nobis sancta Dei genitrix.
✠ Ut digni efficiámur promissionibus
Christi. Ore-

22. kép.

ENEKEK. 185

Homo vanitati similis factus est; dies
ejus sicut umbra pratercunt.
Psál. 143.

Flens ego sum genitrus, celebrantur su-
nera a steru
Tranfaldag, innumera vita fuit la-
crymis.

23. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.